

Jerzy Nikolajew

Uniwersytet Opolski

ORCID: 0000-0003-1505-9710

Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii a wprowadzenie stanu wojennego na Ukrainie w 2018 r.

Wprowadzenie

Zapewnienie możliwości realizacji uprawnień z zakresu wolności religijnej jest jednym z gwarantów praworządności państwa i przestrzegania przez nie standardów międzynarodowych. Te zostały zabezpieczone, m.in. na podstawie art. 9 Europejskiej konwencji praw człowieka (dalej: EKPC)¹, a Ukraina od 1995 r. jako członek Rady Europy przyjęła na siebie odpowiedzialność za stosowanie reguł konwencyjnych². W ukraińskiej ustawie zasadniczej powtórzono generalia związane z koniecznością zapewnienia swobody kultu religijnego i możliwością jego uzewnętrzniania w wymiarze jednostkowym i wspólnotowym³. Z kolei w ustawie o wolności sumienia i organizacjach religijnych, wydanej wcześniejszej w stosunku do Konstytucji, znalazły się tożsame uregulowania⁴. Także w art. 35 ustawy zasadniczej uwzględniono nie-

¹ Europejska Konwencja z dnia 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z protokołami dodatkowymi.

² Ukraina jest członkiem Rady Europy od 9 listopada 1995 r. i wtedy przystąpiła do Konwencji. Jednak związana jest nią dopiero od 11 września 1997 r. (od jej ratyfikacji). Trzeba przy tym zauważyć, że skala skarg kierowanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przeciwko Ukrainie jest wysoce dla niej niekorzystna. Na przykład tylko w 2014 r. ok. 1/5 wszystkich spraw kierowanych do tego organu to były powództwa przeciwko Ukrainie. Zarzuty naruszenia art. 9 Konwencji dotyczyły wówczas głównie skarg na odmowę rejestracji organizacji religijnych oraz uniemożliwienia kontaktów osób pozbawionych wolności z duchownymi swojego wyznania. Zob. I. Kamiński, *Ukraina w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, vol. XII, A.D. MMXIV, s. 11n.

³ Konstytucja Ukrainy, „Wiadomości Rady Najwyższej” (dalej: WWR) z 1996 r., Nr 30.

⁴ Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych została uchwalona w 1995 r., podczas kiedy ustawa zasadnicza pochodzi z 1996 r. Stąd też nie można wyprowadzać wniosku, że ustawa „wyznaniowa” została wydana na podstawie obecnie obowiązującej Konstytucji, ale konstytucji USSR. Zob. Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych, WWR z 1991 r., Nr 25.

mal te same co w art. 9 EKPC przesłanki ograniczające realizację wolności religijnej. Sprowadzono je do ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego, zdrowia i ochrony praw i wolności innych osób. Natomiast ograniczenia wprowadzone na podstawie art. 64 Konstytucji, związane z wprowadzeniem stanu wojennego lub wyjątkowego, „dopuszcili” również możliwość ograniczeń wolności religijnej. Te z kolei mogą dotyczyć ingerencji państwa, m.in. w zakresie wolności myśli i słowa, udziału w publicznych zgromadzeniach, udziału w działalności organizacji publicznych, konfiskaty mienia na potrzeby wojska, kontroli środków masowego przekazu. Tego typu działania istotnie mogą ograniczać sferę wolności sumienia i wyznania, a przepisy dekretu o wprowadzeniu stanu wojennego z 26 listopada 2018 r. takie niebezpieczeństwo wprowadziły w sposób realny. Jednak *in fine* (?) ukraiński kazus stał się jedynie potencjalnym zagrożeniem dla realizacji uprawnień zagwarantowanych w art. 35 Konstytucji, gdyż przepisy o wprowadzeniu stanu wojennego na Ukrainie zostały niedbale opracowane i w taki sam sposób wprowadzone w życie. Z drugiej strony nie można pominąć ewentualnych i to restrykcyjnych konsekwencji wejścia w życie dekretu naruszającego, co do zasady, podstawowe prawa i wolności człowieka. Stąd też słusznym wydaje się podjęcie problematyki awizowanej w tytule. Tym bardziej, że zmiany faktyczne i prawne, dotyczące realizacji praw i wolności na Ukrainie, podlegają ciągłym modyfikacjom wraz z dynamizmem rozwoju wydarzeń o charakterze międzynarodowym i bezpieczeństwa wewnętrznego tego państwa.

Zamysłem autora jest nie tylko przedstawienie konsekwencji zagrożeń dotyczących realizacji wolności sumienia i religii po wprowadzeniu obostrzeń związanych z wprowadzeniem stanu wojennego na Ukrainie w listopadzie i grudniu 2018 r., ale także gwarancji tej wolności zabezpieczonych konstytucyjnie i ograniczeń w swobodnym wykonywaniu praw podyktowanych koniecznością ochrony bezpieczeństwa państwa w sytuacjach nadzwyczajnych.

Wolność sumienia i religii. Zagadnienia ogólne

Niewątpliwie uprawnienia wynikające z realizacji wolności sumienia i religii należą do kategorii podstawowych praw człowieka, znajdujących swe źródło w godności osoby ludzkiej. Jakkolwiek trudno jest zdefiniować wolność sumienia i religii bez jednoczesnego wyjaśnienia terminów znaczeniowo podobnych typu: „wolność religijna” czy „wolność sumienia i wyznania”. Wszystkie trzy pojęcia zupełnie bezzasadnie traktuje się zamiennie, chociaż doktrynalnie różnice zostały już wyraźnie zaznaczone. Stąd też wolność religijna najczęściej występuje w nauczaniu Kościoła katolickiego i jest traktowana wieloaspektowo (jako wolność działania lub zaniechania, wolność czynienia dobra i zła oraz wolność określona poprzez normy prawne). Według

ks. H. Misztala wolność fizyczna, moralna i prawna powiązana jest także z wolnością w wymiarze psychologicznym, choć w każdym z przypadków chodzi przecież o przekonania światopoglądowe bądź religijne⁵. Także wolność religijną łączy się z wolnością kultu religijnego oraz pozycją prawną związków wyznaniowych wobec organów państwa, a także z jeszcze inną sferą zależności dotyczącą tolerancji religijnej. Zwłaszcza tolerancja rozumiana w kategoriach akceptacji odmienności, także religijnej („życzliwa otwartość”), służy realizowaniu wolności religijnej i pozostaje w oczywistej opozycji wobec „nieżyczliwej zamkniętości”. Poza tym wolność religijna powinna być analizowana także w kontekście „wolności wyznania”, „wolności sumienia” i „wolności religii” i dopiero wtedy można zrozumieć istotę tego uprawnienia. Dlatego też wolność religii może sugerować, że chodzi bardziej o wolność nie jednostki, ale religii jako instytucji społecznej lub kulturowej. Z kolei w przypadku wolności wyznania nacisk semantyczny został położony na przynależność do określonej grupy wyznaniowej. Natomiast poprzez wolność sumienia powszechnie rozumie się także prawo człowieka do samookreślenia się wobec czynności wyrażających przekonania religijne i te mogą mieć charakter stosunku pozytywnego lub negatywnego. Trzeba też uwzględnić fakt, że sumienie (jako element zbitki pojęciowej „sumienie i religia”) nie należy do kategorii pojęć prawnych, a prawne podejście do sumienia opierać się musi na innych dziedzinach nauki⁶.

W związku z wielopłaszczyznowym traktowaniem wolności sumienia i religii trzeba także odnieść się do zakresu podmiotowego i przedmiotowego tego uprawnienia. Generalnie zarówno w prawie państwowym i kanonicznym przyjęto, że każdy człowiek jest najważniejszym podmiotem wolności religijnej bez względu na obywatelstwo, płeć czy wiek, a także inne okoliczności. Poza jednostką również rodzina i rodzice należą do podmiotów wolności sumienia i religii, choć w różnym zakresie. Także w nauce Kościoła uwzględniono prawa rodziny i rodziców (w Kodeksie prawa kanonicznego i w dokumentach kościelnych), natomiast w polskiej ustawie zasadniczej (art. 48) konkretne uprawnienia przyznano rodzicom, nie dzieciom. Także wspólnoty religijne uzyskały taką podmiotowość, zarówno na mocy postanowień Konstytucji RP, jak i dokumentów kościelnych, także soborowych, wynika ona także z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁷.

Jednak „jądrem” wolności sumienia i religii jest zawsze zakres uprawnień z jakich korzystają wyznawcy religii (nie tylko dominującej, ale także

⁵ Zob. H. Misztal, *Idea wolności religijnej*, [w:] H. Misztal, P. Stanisławski (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2003, s. 61.

⁶ Zob. M. Winiarczyk-Kossakowska, *Wolność sumienia i religii*, „Studia Prawnicze” 2001, nr 1, s. 30.

⁷ Zob. J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 98.

grupy religijnie mniejszościowe). Dlatego też głównym uprawnieniem o charakterze indywidualnym jest prawo do manifestowania religii i postępowania zgodnie z ich nakazami (obrzędy, strój, zwyczaje). Przedmiotowe rozumienie realizacji wolności sumienia i religii nierozzerwalnie łączy się również z prawem do wstępowania, przynależności i występowania z organizacji o charakterze wyznaniowym a, także organizowania obrzędów religijnych, propagowania wiary, nauczania religii i prowadzenia działalności charytatywnej, utrzymywania kontaktów z analogicznymi wspólnotami religijnymi w świecie, posiadania odpowiedniej bazy materialnej czy kształcenia własnych duchownych⁸.

Dlatego niezmiernie ważne są w tym miejscu gwarancje, na podstawie których realizacja tego rodzaju uprawnień będzie prawem realnym, a nie pustą deklaracją ustawodawcy. Stąd też obowiązkiem każdego państwa jest przyjęcie takich rozwiązań, które skutecznie zapewnią ochronę wolności religijnej w obrocie prawnym, życiu społecznym i gospodarczym oraz w kulturze i mediach. Tego typu gwarancje mogą wynikać z ustawy zasadniczej lub ustawodawstwa zwykłego oraz mieć charakter bezpośredni lub pośredni. Z ustawy zasadniczej można wyprowadzić regułę gwarancyjną dla realizowanej wolności sumienia i religii, jeśli uwzględni się konieczność stosowania zasady oddzielenia kościoła od państwa, zasady równouprawnienia związków wyznaniowych, a także zasadę równouprawnienia obywateli bez względu na ich wyznanie oraz ich równość wobec prawa (takie rozwiązania przyjęto w polskiej Konstytucji). Innym rodzajem ochrony może stać się karalność czynów naruszających wolność religijną i ich penalizacja w kodeksie karnym. Jednocześnie uczucia religijne jako dobra chronione w prawie cywilnym (dobra osobiste) wzmacniają ochronę wolności sumienia i religii, tak samo zresztą jak i stosowne przepisy proceduralne (cywilne i karne) gwarantujące zachowanie tajemnicy spowiedzi⁹.

Prowadząc rozważania na temat podmiotowego i przedmiotowego zakresu wolności sumienia i religii oraz gwarancji realizacji tych specyficznych uprawnień, nie wolno pominąć problematyki ograniczeń w korzystaniu z tego rodzaju wolności. Trzeba pamiętać, że wolność religijna nie może być nieograniczona, w przeciwnym razie mogłaby okazać się zagrożeniem dla idei wolności jako takiej. Ważne jednak przy tym jest to, ażeby ograniczenia miały charakter wyjątkowy i wprowadzane były w drodze ustawy. Stąd też do przesłanek limityzacyjnych najczęściej zaliczane są te związane z ochroną bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób. Taki katalog ograniczeń wydaje się być celowym do osiągnięcia skutku równowagi w realizacji wszystkich uprawnień gwaranto-

⁸ Zob. A. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2007, t. 10, s. 333.

⁹ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2003, s. 32.

wanych na podstawie Konstytucji, umów międzynarodowych i uwzględniających także linię orzeczniczą Trybunału w Strasburgu¹⁰.

Gwarancje konstytucyjne dotyczące wolności sumienia i religii na Ukrainie

Ukraińska ustawa zasadnicza w art. 35 gwarantuje poszanowanie wolności sumienia i religii. Uprawnienie tego rodzaju umieszczone zostało w rozdziale II Konstytucji „Prawa, wolności i obowiązki człowieka i obywatela”, co bez wątpienia świadczy o woli ustrojodawcy traktowania wolności religijnej w kategoriach *ius fundamentalis*. Przy tym rozwiązanie przyjęte na Ukrainie nie jest wcale modelem wyjątkowym, gdyż konstytucyjnie zabezpieczono „każdemu” prawo do wyboru światopoglądu i wyznania, a realizacja tego prawa nie jest związana z faktem posiadania obywatelstwa tego państwa i dotyczy wszystkich, także bezpaństwowców. Prawo to obejmuje wolność wyznawania religii (jakiegokolwiek) albo niewyznawania żadnej. Poza tym zakreśliła możliwość uprawiania bez przeszkód kultu religijnego i obrzędów religijnych, z uwzględnieniem „opcji” indywidualnej lub grupowej (wspólnotowej). Identyczne też warunki dotyczą zasad prowadzenia działalności religijnej¹¹.

Jednocześnie z art. 35 ustawy zasadniczej można wyprowadzić zasadę wyjątkowości (specjalności) ograniczeń w stosowaniu tego prawa i to wprowadzonych jedynie w formie ustawy i wyłącznie w interesie ochrony porządku publicznego, zdrowia i moralności publicznej albo ochrony praw i wolności innych osób. Ponadto, o ile nie ma wątpliwości co do słuszności przesłanki związanej z koniecznością uwzględnienia kryterium porządku publicznego i zdrowia oraz *iura alienorum*, to w przypadku moralności publicznej kwestia interpretacyjna tego przepisu pozostaje nazbyt szeroko otwarta. W praktyce może utrudniać realizację wolności religijnej, a stosowanie ograniczeń może doprowadzić do nadużyć ze strony władzy państwowej¹².

¹⁰ Zob. H. Misztal, *Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii*, [w:] A. Mezgłewski, H. Misztal, P. Stanisław (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2011, s. 68.

¹¹ Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

¹² Zob. M. Winiarczyk-Kossakowska, op. cit., s. 31.

Inna reguła konstytucyjna zawarta w art. 35 Konstytucji to zasada rozdziału kościoła od państwa i szkoły od kościoła. W związku z tym, że ustawodawca ukraiński nie używa określenia „kościółów i innych związków wyznaniowych” przyjętego np. w polskim porządku prawnym, ale wykorzystuje formułę „kościół (*cerkva*) oraz organizacji religijnych”, to nie można postawić znaku równości pojęciowej pomiędzy związkami wyznaniowymi oraz organizacjami religijnymi. Ukraińskie organizacje religijne to pojęcie obejmujące wszystkie jednostki organizacyjne funkcjonujące we wszystkich wspólnotach religijnych, bez względu na ich przynależność konfesyjną (np. parafie, seminaria duchowne, szkoły wyznaniowe, klasztory, zbory, stowarzyszenia religijne) i takie rozwiązanie zostało uwzględnione w ustawie o wolności sumienia i organizacjach religijnych¹³. Stąd też w ujęciu statystycznym liczba tych podmiotów, czyli organizacji religijnych, może wydawać się nieproporcjonalnie duża w stosunku do wyznań prawnie uznanych,

¹³ Стаття 7. Релігійні організації Релігійні організації в Українській РСР утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Українській РСР є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями). На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється. Стаття 8. Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Українській РСР та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості. Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Стаття 9. Релігійні управління і центри Релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону. Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами Української РСР, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство Української РСР. Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами Української РСР, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами. Стаття 10. Монастирі, релігійні братства і місії Релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону. Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому цим Законом для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень). Стаття 11. Духовні навчальні заклади Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону. Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

czyli zarejestrowanych w państwowych (czyli obwodowych) organach władzy publicznej. W niczym nie zmienia to faktu konieczności zachowania równowagi pomiędzy organami państwa a władzami duchownymi co do możliwości np. finansowania inwestycyjnych zadań wspólnot religijnych ze środków pochodzących z budżetu państwa (zakaz nie dotyczy obiektów o przeznaczeniu religijnym „ważnych dla kultury i dziedzictwa narodowego”). Dotyczy to także zakazu finansowania szkół wyznaniowych środkami publicznymi¹⁴.

Także z brzmienia tego samego artykułu ustawy zasadniczej wyprowadzone zostały zasady: zakazu wprowadzania religii państwowej lub obowiązującej, autonomii oraz równouprawnienia organizacji religijnych. Szczególnie ta ostatnia reguła nie jest realizowana w praktyce niektórych organów państwowych „sprzyjających wyznaniom dominującym w danym regionie”¹⁵.

Kolejna konstytucyjna zasada to ta, zgodnie z którą „nikt nie może być zwolniony z obowiązków wobec państwa ani odmówić wykonywania postanowień ustawy z powodu przekonań religijnych”. Jednak w przypadku, w którym „wypełnienie obowiązku służby wojskowej pozostaje w sprzeczności z przekonaniami religijnymi obywatela” przewidziano możliwość zamiany tej służby na niewojskową¹⁶. Jednak wydłużona i skomplikowana procedura uzyskania zgody organów wojskowych skutecznie odstrasza zainteresowane osoby. Dodatkowa trudność dotyczy też wprowadzonego stanu mobilizacji w państwie oraz nadużyć ze strony organizacji religijnych „chroniących” w sposób nieuprawniony członków własnych wspólnot religijnych przed odbyciem służby wojskowej¹⁷.

Ograniczenia dotyczące realizacji wolności sumienia i religii. Kазus Ukrainy

Z brzmienia art. 64 Konstytucji Ukrainy jasno wynika, że prawa i wolności człowieka w niej zagwarantowane nie mogą być ograniczane, poza przypadkami przewidzianymi w Konstytucji. W tej samej normie konstytucyjnej postanowiono, że w warunkach stanu wojennego lub wyjątkowego można ustanawiać inne ograniczenia praw i wolności, z jednoczesnym określeniem czasu trwania tych ograniczeń. Przewidziano jednak katalog praw i wolności wyłączony spod tych ograniczeń i do niego zaliczono obszerny segment

¹⁴ Zob. J. Nikolajew, *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym*, Lublin 2016, s. 262 i n.

¹⁵ Zob. także W. Brzozowski, *Konstytucyjna zasada bezstronności światopoglądowej władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011, s. 67.

¹⁶ Ustawa z 25 marca 1992 r. o obowiązku służby wojskowej, WWR z 1992 r., Nr 33.

¹⁷ Ustawa z 21 października 1993 r. o przygotowaniu mobilizacji i mobilizacji, WWR z 1993 r., Nr 44.

uprawnień. Przede wszystkim chodzi o gwarancje związane z prawem do równego traktowania (art. 24 Konstytucji), prawem do posiadania obywatelstwa (art. 25), prawem do życia (art. 27) i prawem do godności (art. 28). Ograniczenia związane z wprowadzeniem stanu wojennego lub wyjątkowego nie mogą ingerować w sferę wolności i nietykalności osobistej (art. 29), prawa do skargi (art. 40), prawa do mieszkania (art. 47), prawa do zawarcia małżeństwa (art. 51) i praw dziecka (art. 52). Wyłączenia, o których mowa w art. 64 ukraińskiej Konstytucji, obejmują także prawo do ochrony sądowej (art. 55), prawo do odszkodowania (art. 56), prawo do zapoznania się z przepisami (art. 57), poszanowania procesowej zasady nieretroakcji (art. 58), prawo do uzyskania pomocy prawnej (art. 59), uszanowanie zasady *ne bis in idem* (art. 61), uznanie zasady domniemania niewinności (art. 62) i prawo do obrony (art. 63)¹⁸.

W powyższym zestawieniu wyłączeń konstytucyjnych widoczny jest brak art. 35 dotyczącego wolności sumienia i religii. Nie wydaje się też, że ukraiński ustrojodawca nieświadomie pominął tę kwestię, gdyż wielokrotnie nowelizowana ustawa zasadnicza nie uwzględniła jak dotąd konieczności wprowadzenia zmian właśnie w tym obszarze uprawnień konstytucyjnych. Taki moduł postępowania ustawodawcy konstytucyjnego należy interpretować szerzej, aniżeli tylko za pomocą gramatycznej wykładni norm zawartych w ustawie zasadniczej. Chodzi tu głównie o wprowadzenie do Konstytucji i ustawy „wyznaniowej” przesłanek limityzacyjnych, dotyczących realizacji praw o charakterze religijnym – zarówno w wymiarze indywidualnym jak i wspólnotowym. Wykaz tych przesłanek został sprecyzowany dość obszernie, a przez to mało precyzyjnie, gdyż poza jednoznacznie rozumianymi względami ochrony bezpieczeństwa, porządku publicznego, zdrowia i praw innych osób umieszczono także inne okoliczności. W tym miejscu chodzi np. o „zapobieżenie rozpowszechnianiu informacji zdobytych poufnie albo zagrażających utrzymaniu autorytetu i bezstronności wymiaru sprawiedliwości”. Uwzględnienie tego rodzaju przesłanki doprowadzić może do stosowania przez organy państwa uprawnień w szerszym zakresie aniżeli było to wolą ustawodawcy¹⁹.

Analiza problematyki dotyczącej ograniczeń w realizacji praw o charakterze religijnym w przypadku Ukrainy wymaga uwzględnienia jeszcze kilku innych zagadnień. Przede wszystkim chodzi o wprowadzenie specjalnych „zabezpieczeń” przed nadużyciami swoich uprawnień przez organizacje religijne oraz organy państwowe. Takim gwarantem bez wątplenia jest zakaz ustanawiania religii państwowej lub obowiązującej. Świeckość państwa, formalnie deklarowana ustawowo, trudna jest do zrealizowania w warunkach

¹⁸ Zob. O. Frickij, *Prawo konstytucyjne Ukrainy*, Kijów 2004, s. 91.

¹⁹ Zob. J. Babinow, *Poszukiwanie ukraińskiego modelu stosunków państwowo-religijnych*, Kraków 2001, s. 37.

wielowyznaniowego społeczeństwa ukraińskiego i zaangażowania władzy publicznej, np. w sprawę utworzenia cerkwi narodowej wspólnej dla wszystkich ukraińskich kościołów prawosławnych. Nie oznacza to także chęci „zawłaszczenia” przez państwo sfery wyznaniowej i wprowadzenia religii prawosławnej jako „jedynie słusznej”, poprzez np. finansowanie jej ze środków publicznych. Nie jest także uprawnione twierdzenie dotyczące braku kontroli państwa w sprawach wyznaniowych, gdyż urzędnicy różnych szczebli często podejmują arbitralne decyzje, ważne z punktu widzenia funkcjonowania wspólnot wyznaniowych. Przede wszystkim wydają decyzje dotyczące rejestracji (lub odmowy) organizacji religijnych, zmian w statutach tych organizacji, przekazywania składników majątkowych kościelnych po zmianach przynależności jurysdykcyjnej, przydziału gruntów pod zabudowę kościelną, ustalenia wysokości opłat dzierżawnych i opłat za przesyłane media. Trzeba przy tym pamiętać, że brak wpisu do rejestru uniemożliwia występowanie organizacji religijnych w obrocie prawnym, a przez to swobodę związaną z nabyciem lub zbyciem nieruchomości kościelnych. Ponadto organy władzy państwowej mogą wspierać finansowo obiekty sakralne o charakterze zabytkowym w zakresie remontów lub pokrywać część środków na budowę nowych obiektów o przeznaczeniu religijnym. Nie można też pominąć ingerencji państwowej w kwestię wsparcia szkolnictwa wyznaniowego i kontroli ze strony państwa w zakresie nadawania tym placówkom uprawnień szkół państwowych oraz tworzenia ze środków publicznych struktur kapelańskich w wojsku, policji czy więzieniach²⁰.

Jeszcze inna forma kontroli państwa to wydawanie zezwoleń na organizację zgromadzeń publicznych poza miejscami wyznaczonymi do sprawowania kultu religijnego. Stąd też wskazana decyzja wymagana jest np. w przypadku procesji, pielgrzymek czy nabożeństw organizowanych w miejscach „nietypowych”, ale związanych z realizacją praw i wolności o charakterze religijnym. Brak administracyjnej zgody oznacza nielegalność takiego zgromadzenia, a jego organizatorów naraża na odpowiedzialność – głównie majątkową. Brak odpowiedzi organu na złożony wcześniej wniosek wcale nie oznacza jego domniemanej zgody i może być przejawem niechęci urzędniczej wobec konkretnych religijnych wnioskodawców. Takie zachowanie bez wątplenia narusza zasadę równości obywateli wobec prawa i zasadę równo-uprawnienia organizacji religijnych²¹.

Kolejne ograniczenia wolności sumienia i wyznania to te, związane z wprowadzonym ustawowym zakazem wzniesienia nienawiści na tle religijnym i światopoglądowym. Takie rozwiązanie jest typowe nie tylko dla usta-

²⁰ Zob. Ł. Kovalenko, *Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie ukraińskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” t. 5/2002, s. 41n.

²¹ Zob. J. Matwiejuk, *Problematyka wyznaniowa w ustawach zasadniczych Federacji Rosyjskiej, Republiki Białoruś i Ukrainy*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2013, t. 5, s. 27.

wodawstwa ukraińskiego, ale i dla zdecydowanej większości państw, gdyż ochrona prawna w tym zakresie dotyczy nie tylko gwarancji prawno-karnych, ale także cywilnej ochrony dóbr osobistych oraz zakazu prowadzenia działalności prozelickiej w państwowych szpitalach oraz zakładach karnych, aresztach śledczych i w wojsku²².

Inna formuła dotycząca ograniczeń wolności sumienia i religii związana może być z zakazem noszenia strojów religijnych w miejscach publicznych, ubojem zwierząt do celów rytualnych, wyżywieniem religijnym w wojsku lub zakładach karnych, obecnością symboli religijnych na nagrobkach albo komunalizacją cmentarzy wyznaniowych. W przypadku Ukrainy powyższe zasady nie zostały jeszcze doprecyzowane w formie ustawowej, a w praktyce stosowane są niejednolicie. W konsekwencji taki *modus operandi* prowadzi do skarg obywateli kierowanych do sądów ukraińskich, ale także Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu²³.

Wprowadzenie stanu wojennego na Ukrainie. Konsekwencje prawno-wyznaniowe

Dekret o wprowadzeniu stanu wojennego z 26 listopada 2018 r. dotyczył „tymczasowych ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela”. Wydany został na podstawie art. 64 ukraińskiej Konstytucji i zajął obszerny segment ograniczeń. Te obejmowały prawo do zachowania miru domowego, tajemnicy korespondencji i rozmów telefonicznych, ingerencji w życie osobiste i rodzinne, swobodę przemieszczania się oraz wolność myśli i słowa. Poza tym umożliwiono naruszanie uprawnień obywatelskich, związanych z udziałem w kierowaniu sprawami państwowymi, prawem do pokojowych zgromadzeń, posiadaniem i rozporządzaniem własnym mieniem oraz prawem do pracy i strajku, prawem do edukacji, a także prawem do prowadzenia działalności gospodarczej. Z dekretu z 26 listopada 2018 r. wynikały także inne obostrzenia, polegające np. na wprowadzeniu godziny policyjnej, zakazu sprzedaży alkoholu, kontroli osobistej i środków masowego komunikowania oraz angażowaniu obywateli do prac publicznych²⁴.

Wyszczególnione w dekreście ograniczenia można traktować jako przepis potencjalnie naruszający swobodę wspólnotowego i indywidualnego prakty-

²² Zob. M. Granat, *Granice wolności religijnej w społeczeństwie pluralistycznym*, [w:] J. Krukowski, O. Theisen (red.), *Kultura i prawo. Materiały z III Międzynarodowej Konferencji nt. Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej, Warszawa 2–4 września 2002*, Lublin 2002, s. 70–71.

²³ Zob. A. Kos, *Granice manifestacji religijnej poprzez ubiór w optyce art. 9 konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] J. Jaskiernia (red.), *Wpływ standardów międzynarodowych na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka*, t. II, Warszawa 2013, s. 172.

²⁴ Zob. P. Malinowski, *Na Ukrainie stan wojenny zakończony ale strzały nie milkną*, „Gazeta Wyborcza” z 27 grudnia 2018 r., s. 2.

kowania religijnego, ale w ograniczonym zakresie. Przede wszystkim chodzić tu może o utrudnienia związane z udziałem wiernych w nabożeństwach organizowanych poza świątyniami (procesje, pielgrzymki). Biorąc pod uwagę okres liturgiczny prawosławny poprzedzający Boże Narodzenie, takich zgromadzeń z zasady nie planowano. Także wyznawcy innych religii chrześcijańskich oraz niechrześcijańskich podobnych publicznych zgromadzeń w tym czasie (listopad-grudzień) nie organizowali. Zresztą Wszechukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych w żaden sposób nie odniosła się do postanowień dekretu, co wcale jednak nie oznacza, że zaakceptowała wynikające z niego ograniczenia²⁵. Ponadto zagrożeniem dla możliwości swobodnego korzystania z majątku kościelnego były te dekretalne postanowienia, które ingerowały w zakres prawa dysponowania mieniem organizacji religijnych. Realizacji praw religijnych „przeszkadzały” także ograniczenia prawa do edukacji w szkołach wyznaniowych czy trudności w nadawaniu programów telewizyjnych lub radiowych, emitowanych przez stacje należące do kościelnych osób prawnych. Bez wątplenia w tym segmencie ograniczeń należy umieścić także te, związane z wolnością myśli i słowa oraz ingerencją w tajemnicę korespondencji lub mir domowy²⁶.

Generalnie jednak władze państwowe nie wydały przepisów szczegółowych w formie konkretnych dyrektyw dla organów wykonujących postanowienia dekretu. Przez to normy tam ustanowione miały charakter poleceń (?) o raczej ogólnym charakterze. Wytlumaczeniem takiego stanu rzeczy może być jedynie kontekst faktycznych wydarzeń na Ukrainie pod koniec 2018 r. Stąd też należy zauważyć, że bezpośrednią przyczyną wprowadzenia stanu wojennego na Ukrainie było zagrożenie bezpieczeństwa tego państwa po incydencie z Cieśniny Kerczeńskiej z 25 listopada 2018 r. Wówczas trzy okręty ukraińskiej floty zostały zatrzymane w drodze do Morza Azowskiego przez Cieśninę Kerczeńską, traktowaną jako punkt strategiczny łączący Krym z resztą Federacji Rosyjskiej. W tym samym czasie ukraińskie kutry i holownik, płynące z Odessy do Mariupola, zostały ostrzelane przez Rosjan, a potem przez nich zaanektowane. Faktycznie do niewoli trafiło 29 marynarzy ukraińskich, w tym 3 rannych. Jednocześnie Rosja oskarżyła Ukraińców o naruszenie granicy i wpłynięcie przez nich na rosyjskie wody terytorialne oraz o to, że nie zwrócono się uprzednio o zgodę na przepłynięcie Cieśniny Kerczeńskiej. W odpowiedzi na to strona ukraińska podniosła, że złożyła taki wniosek i nie otrzymała odpowiedzi, a ponadto podkreślono, że incydent miał

²⁵ Wszechukraińska Rada Kościołów i Organizacji Religijnych to organ doradczy działający przy administracji prezydenckiej, mający wspierać władze w rozwiązywaniu problemów natury konfesyjnej występujących w wielowyznaniowym ukraińskim społeczeństwie. Zob. A. Derkacz, *Stosunki państwowo-kościelne*, Kijów 2009, s. 321.

²⁶ Zob. także A. Olechno, *Prezydent Ukrainy jako gwarant suwerenności i integralności terytorialnej państwa*, [w:] E. Guzik-Makarska, E. Pływaczewski (red.), *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, Białystok 2015, s. 345.

miejsce na wodach neutralnych²⁷. W konsekwencji prezydent P. Poroszenko wydał 26 listopada 2018 r. dekret o wprowadzeniu stanu wojennego na czas określony i obowiązujący na ograniczonym terytorium²⁸. Pierwotna propozycja dotyczyć miała okresu 60 dni i całego obszaru państwa (taka formuła została zaakceptowana przez Radę Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy)²⁹. Ostatecznie zdecydowano się na 30 dni (do 26 grudnia 2018 r.) i tylko w tych obwodach, które bezpośrednio graniczyły z Federacją Rosyjską lub z uwagi na występowanie ludności pochodzenia rosyjskiego. Projekt w takim kształcie trafił na obrady nadzwyczajnie zwołanego posiedzenia Rady Najwyższej Ukrainy i 28 listopada 2018 r. przegłosowano wniosek. Zdecydowano o okresie 30-dniowym (z opcją przedłużenia) i stanem wojennym objęto obwody: czernichowski, chersoński, charkowski, doniecki, ługański, mikołajewski, odeski, sumski, winnicki i zaporoski. W parlamentarnym głosowaniu wzięło udział 330 deputowanych (na ogólną liczbę 450), z czego 296 było za wprowadzeniem stanu wojennego w takim czasie i miejscu (dwóch deputowanych wstrzymało się od głosu)³⁰.

W stan gotowości została postawiona Państwowa Służba do spraw Sytuacji Nadzwyczajnych, ale poszczególni ministrowie nie otrzymali konkretnych zadań na czas wojenny, poza ogólnymi zaleceniami „na rzecz ochrony bezpieczeństwa państwa”. Zrezygnowano z przeprowadzenia mobilizacji rezerwy sił zbrojnych, co mogło świadczyć o tym, że nie spodziewano się rozpoczęcia pełnowymiarowych działań militarnych ze strony Rosjan³¹. Zresztą

²⁷ W 2003 r. Ukraina i Rosja podpisały umowę, zgodnie z którą Cieśninę Kerczeńską należy traktować jako wspólne dla obu państw wody terytorialne. Po incydencie z 25 listopada 2018 r. strona ukraińska wypowiedziała umowę o wspólnym korzystaniu z Morza Azowskiego z 2003 r. i złożyła pozew do Międzynarodowego Trybunału Praw Morza z powodu budowy przez Rosjan tzw. mostu krymskiego. Most ten miał połączyć Półwysep Krymski z Półwyspem Tamańskim i pierwotnie został zbudowany przez Niemców jeszcze w 1944 r. Nie wytrzymał jednak działania praw natury i już w styczniu 1945 r. kra lodowa zniszczyła go i przez długie lata nie był odbudowywany. Inicjatywa ukraińsko-rosyjska dotycząca odbudowy mostu pojawiła się w 2000 r., ale aneksja Krymu przerwała prace z tym związane. Po marcu 2014 r. strona rosyjska już samodzielnie prowadziła prace budowlane i w maju 2018 r. oddano do użytku część drogową mostu (część kolejowa ma być otwarta w 2019 r.). We wrześniu 2016 r. USA nałożyły sankcje na budowniczych mostu krymskiego ze względu na pogwałcenie prawa międzynarodowego jako odwet za rosyjską aneksję. Z kolei w lipcu 2018 r. Unia Europejska nałożyła sankcje na sześć przedsiębiorstw uczestniczących w budowie mostu, który miał „na celu osłabienie integralności terytorialnej i niepodległości Ukrainy”. Rzecznik rosyjskiego MSZ Maria Zacharowa skomentowała to w ten sposób, że „decyzja Unii wymierzona jest we wszystkich mieszkańców Krymu”. Zob. M. Kokot, *Rosja szkodzi Krymowi*, „Gazeta Wyborcza” z 31 lipca 2018 r., s. 2.

²⁸ Ustawa z 16 marca 1991 r. o prawnym reżimie stanu nadzwyczajnego, WWR z 1991 r., Nr 23, s. 176.

²⁹ Ustawa z 3 kwietnia 1998 r. o Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy, WWR z 1998 r., Nr 35.

³⁰ Zob. A. Łomianowski, *Ukraina: pelzający stan wojenny*, „Rzeczpospolita” z 27 listopada 2018 r., s.2.

³¹ Zob. ustawa z 6 grudnia 1991 r. o obronie Ukrainy, WWR Nr 9, poz. 109.

sam P. Poroszenko w wystąpieniu przed parlamentem 28 listopada 2018 r. oświadczył, że „niektóre prawa i swobody mogą być ograniczone jedynie w przypadku lądowej inwazji wojsk rosyjskich na Ukrainę”³². Wprowadzono co prawda ochronę obiektów wojskowych strategicznych z punktu widzenia obronności kraju i ograniczono możliwości wjazdu na Krym dla mężczyzn obywateli Federacji Rosyjskiej w wieku 16–60 lat, przy jednoczesnym zakazie wjazdu obcokrajowców na Krym³³.

W kontekście wprowadzenia stanu wojennego na Ukrainie światowa opinia publiczna nie mogła pozostać obojętna i fakt ten musiał być komentowany także przez gremia opiniotwórcze. Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka, Michelle Bachelet, już 5 grudnia 2018 r. wezwała władze w Kijowie do przestrzegania praw człowieka i stwierdziła, że „nie mogę powiedzieć na ile adekwatne było wprowadzenie stanu wojennego, ale jeśli było dla nich konieczne [dla Ukraińców], powinno być bardzo ograniczone”. Taki komentarz i wypowiedziane tam wątpliwości należy zestawić z planowanymi wyborami w 2019 r. na urząd prezydencki. W podobnym tonie utrzymany był komentarz Christine Lagarde – dyrektora zarządzającego Międzynarodowego Funduszu Walutowego co do dalszej pomocy finansowej na rzecz Ukrainy, która uzależniła realizację porozumień z października 2018 r. od utrzymania cen gazu na poziomie zaproponowanym przez Fundusz³⁴.

Natomiast polskie władze (MSZ) 26 listopada 2018 r. wydały komunikat potępiający Rosję i zalecający zachowanie szczególnej ostrożności. Jednocześnie oświadczone w tym komunikacie, że Straż Graniczna nie podjęła żadnych dodatkowych działań, poza normalnym tokiem pełnienia służby. Nie odnotowano też wzmożonego ruchu granicznego na polsko-ukraińskich przejściach, choć migracja zarobkowa Ukraińców do Polski tłumaczona jest także tym, że chodzi o pozyskanie dodatkowych środków finansowych na „wykupienie” mężczyzn od obowiązku służby wojskowej. Trzeba jednak zauważyć, że stosunkowo dużo obywateli Ukrainy podejmuje także zatrudnienie na terytorium Federacji Rosyjskiej a przecież ukraińscy mieszkańcy Krymu podlegają obowiązkowi służby wojskowej w armii rosyjskiej, co dodatkowo komplikuje się w sytuacji ogłoszenia stanu wojennego na Ukrainie, choć bez wprowadzenia obowiązku pełnej mobilizacji³⁵.

³² Zob. T. Iwański, S. Matuszewski, P. Żochowski, *Stan wojenny w dziesięciu obwodach Ukrainy*, „Ośrodek Studiów Wschodnich. Analizy”, 2018, nr 8, s. 2.

³³ Zob. także A. Olechno, *Instytucja Prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy (1996–2005)*, Toruń 2009, s. 103 i n.

³⁴ Prezydent Poroszenko uzyskał wsparcie MFW w formie kredytowania „stand-by” na okres 14 miesięcy po złożeniu przez niego obietnicy podniesienia ceny gazu o 23% w stosunku do stawek wcześniej obowiązujących.

³⁵ Szacuje się, że w 2017 r. 21% polskich przedsiębiorców zatrudniało u siebie obywateli Ukrainy. Zob. K. Ingot, *Stan wojenny na Ukrainie a rynek pracy w Polsce*, „Forbes” z 1 grudnia 2018 r., s. 11.

Zakończenie

Wprowadzenie stanu wojennego na Ukrainie bez wątpienia naruszyło normalne funkcjonowanie państwa w wielu jego obszarach. Jednak ograniczenia w realizacji swobód obywatelskich, w tym wolności sumienia i religii, nie okazały się tak drastycznymi, jak można było się pierwotnie spodziewać. Władze państwowe utożsamiane z prezydentem, ministrami i parlamentem, mimo zapowiedzi nie wprowadziły w życie przepisów konkretyzujących zakres ograniczeń w wykonywaniu praw i wolności wynikających z Konstytucji w związku z wprowadzeniem stanu wojennego. Dekret o jego wprowadzeniu na Ukrainie, choć obszerny co do obowiązujących zakazów, nie mógł być skutecznym aktem prawnym z kilku co najmniej powodów. Po pierwsze, wprowadzono go na części terytorium państwa (obwody graniczące z Rosją lub zamieszkiwane przez ludność rosyjskojęzyczną lub Rosjan). Po wtóre, czas obowiązywania dekretu ograniczono do 30 dni z ewentualną możliwością jego przedłużenia. Po trzecie, ograniczenia wprowadzone w dekreście okazały się jedynie potencjalnym zagrożeniem dla realizacji wolności obywatelskich. Intencje wprowadzających stan wojenny należy konfrontować bardziej z potrzebą podjęcia „jakichkolwiek” działań, aniżeli chęcią faktycznej ingerencji w sferę wolności obywatelskich. Po czwarte, segment praw „religijnych” ograniczony został w wymiarze raczej cząstkowym, dotyczącym np. organizowania zgromadzeń w miejscach publicznych. Tego typu ograniczenia w sposób istotny nie naruszały prawa do uzewnętrzniania religii i wykonywania kultu z tym związanego, gdyż akty religijne wykonywane mogły być bez większych przeszkód w miejscach do tego przeznaczonych. Nie można jednak zupełnie zaakceptować idei wprowadzenia stanu wojennego jako normy nie naruszającej wolności konstytucyjnych. Nawet nieskładnie opracowany, a potem wprowadzony w życie, dekret o stanie wojennym należy traktować w kategoriach zagrożeń dla praworządności w państwie.

Trzeba też podkreślić, że dekret z 28 listopada 2018 r. to dokument, którego wagę należy oceniać wyłącznie z perspektywy osiągnięcia określonych celów politycznych i analizować go w konkretnym kontekście geopolitycznym Ukrainy końca 2018 r. Głównym powodem, dla którego wprowadzono dekret, było zagrożenie bezpieczeństwa państwa ze strony agresywnie zachowującego się sąsiada (wcześniej Krym i Donbas, potem Kercz). Konflikt rosyjsko-ukraiński, trwający przecież od lat, ma podłoże jeszcze z czasów ZSRR, a dotyczy uzyskania przez Ukrainę niezależności państwowej i utworzenia struktur kościelnych wyłączonych spod władzy moskiewskiego prawosławia. Taki kontekst należy uzupełnić planowanymi na 31 marca 2019 r. wyborami prezydenckimi na Ukrainie i potrzebą wzmocnienia obozu władzy obecnie rządzącej w tym państwie. Dlatego też ograniczenia wynikające z dekretu o stanie wojennym miały głównie pokazać zdecydowanie i siłę rządzących, w mniejszym stopniu realnie zagrozić wolnościom obywatelskim.

Wykaz literatury

- Abramowicz A., *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2007, t. 10.
- Babinow J., *Poszukiwanie ukraińskiego modelu stosunków państwowo-religijnych*, Kraków 2001.
- Brzozowski W., *Konstytucyjna zasada bezstronności światopoglądowej władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011.
- Derkacz A., *Stosunki państwowo-kościelne*, Kijów 2009.
- Frickij O., *Prawo konstytucyjne Ukrainy*, Kijów 2004.
- Granat M., *Granice wolności religijnej w społeczeństwie pluralistycznym*, [w:] J. Krukowski, O. Theisen (red.), *Kultura i prawo. Materiały z III Międzynarodowej Konferencji nt. Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej*, Warszawa 2–4 września 2002, Lublin 2002.
- Inglot K., *Stan wojenny na Ukrainie a rynek pracy w Polsce*, „Forbes” z 1 grudnia 2018 r.
- Iwański T., Matuszewski S., Żochowski P., *Stan wojenny w dziesięciu obwodach Ukrainy*, „Ośrodek Studiów Wschodnich. Analizy”, 2018, nr 8.
- Kamiński I., *Ukraina w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”, vol. XII, A.D. MMXIV.
- Kokot M., *Rosja szkodzi Krymowi*, „Gazeta Wyborcza” z 31 lipca 2018 r.
- Kos A., *Granice manifestacji religijnej poprzez ubiór w optyce art. 9 konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] J. Jaskiernia (red.), *Wpływ standardów międzynarodowych na rozwój demokracji i ochronę praw człowieka*, t. II, Warszawa 2013.
- Kovalenko Ł., *Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie ukraińskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002, t. 5.
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000.
- Łomianowski A., *Ukraina: pełzający stan wojenny*, „Rzeczpospolita” z 27 listopada 2018 r.
- Malinowski P., *Na Ukrainie stan wojenny zakończony ale strzały nie milkną*, „Gazeta Wyborcza” z 27 grudnia 2018 r.
- Matwiejuk J., *Problematyka wyznaniowa w ustawach zasadniczych Federacji Rosyjskiej, Republiki Białoruś i Ukrainy*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2013, t. 5.
- Miształ H., *Idea wolności religijnej*, [w:] H. Miształ, P. Stanisiz (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2003.
- Miształ H., *Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii*, [w:] A. Mezglewski, H. Miształ, P. Stanisiz (red.), *Prawo wyznaniowe*, Lublin 2011.
- Nikołajew J., *Wspólnotowy wymiar wolności światopoglądu i przekonań religijnych oraz jej realizacja w ukraińskim systemie prawnym*, Lublin 2016.
- Olechno A., *Instytucja Prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy (1996–2005)*, Toruń 2009.
- Olechno A., *Prezydent Ukrainy jako gwarant suwerenności i integralności terytorialnej państwa*, [w:] E. Guzik-Makarska, E. Pływaczewski (red.), *Współczesne oblicza bezpieczeństwa*, Białystok 2015.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2003.
- Winiarczyk-Kossakowska M., *Wolność sumienia i religii*, „Studia Prawnicze” 2001, nr 1.

Summary

Constitutional guarantees of freedom of conscience and declaration of martial law in Ukraine in 2018

Key words: freedom of conscience and religion, Constitution of Ukraine, martial law.

As a result of declaration of martial law in Ukraine in November and December 2018, the freedom to exercise certain rights guaranteed in the Basic Law was formally limited. This involved primarily restrictions of the freedom of thought and expression, ban on peaceful rallies, meetings, marches, demonstrations, and other mass gatherings, ban on operation of public organizations and the control of the mass media. In general, Article 35 of the Ukrainian Constitution did not include the guarantee to exercise the freedom of conscience and religion in the catalogue of exemptions from the restriction of rights and freedoms imposed due declaration of martial law. Such a regulation undoubtedly restricts the freedom of following and practicing religion as well as conducting religious activities.